

R. Leiprecht, *Alltagsrassismus. Eine Untersuchung bei Jugendlichen in Deutschland und den Niederlanden*. Münster/ New York: Waxmann, 2001. ISBN 3-89325-620-2, 470 blz., € 35,-.

Alltagsrassismus, het bijna 500 pagina's dikke boek van Rudolf Leiprecht, verscheen in de serie *Interkulturelle Bildungsforschung*. In het boek wordt verslag gedaan van een empirisch onderzoek naar alledaags racisme onder jongeren in Nederland en Duitsland. Het begrip 'alledaags racisme' wordt gebruikt voor veel voorkomende, subtiele en vaak onbewuste vormen van sociale uit- en insluiting van anderen. Leiprecht zocht in het verzamelde empirische materiaal naar mogelijke patronen in de opvattingen van jongeren. Hij analyseerde hun opvattingen over immigratie in relatie tot racistische, nationalistische en etnocentrische denkwijzen.

Toen een collega het boek op mijn werktafel zag liggen, was zijn reactie: 'Een gedegen Duitse studie'. Die opmerking past in de reeks vooroordelen over onze oosterburen, een van de thema's uit het boek van Leiprecht. Het vooroordeel van mijn collega blijkt desalniettemin met mijn oordeel overeen te komen. Wie onderzoek doet naar jongeren en alledaags racisme in Nederland of Europa, kan het boek niet links laten liggen. Het bevat naast een verslag van empirisch onderzoek een goed beargumenteerd theoretisch kader, dat op een uitvoerige literatuurstudie is gebaseerd. Met name de methodologische discussie over onderzoek naar racisme onder jongeren en over knelpunten en mogelijkheden van vergelijkend onderzoek naar dit onderwerp, is interessant.

In het boek zijn gegevens uit meerdere onderzoeken, waarbij Leiprecht betrokken was, met elkaar in verband gebracht. De belangrijkste bron is een schriftelijke vragenlijst die door jongeren in beide landen is ingevuld. In Nederland waren dat 570 jongeren van 15 tot 18 jaar uit alle typen voortgezet onderwijs. In Duitsland betrof het alleen jongeren die beroepsonderwijs volgen. De onderzoeksgroep is zo samengesteld dat alleen 'autochtone' jongeren, jongeren van Duitse en Nederlandse afkomst, vertegenwoordigd zijn. Naast de survey-studie verzamelde Leiprecht in Nederland kwalitatieve data. Hij hield en analyseerde 34 groepsdiscussies en 29 individuele interviews. Bijzonder hierbij is het audiovisueel vastleggen van de eerste groepsdiscussies om die later – bewerkt tot een algemeen portret van hedendaagse jongeren – aan dezelfde groep jongeren weer te laten zien en met hen te bespreken.

In beperkte oplage (alleen in te zien in de universiteitsbibliotheken van Keulen, Tübingen, Münster, Kassel, Hamburg en van de VU te Amsterdam) maakte Leiprecht een 471 pagina's dikke bundel met bijlagen die inzicht geven in de gebruikte vragenlijsten en de dataverwerking met behulp van SPSS en AQUAD. Voor deze recensie heb ik de bundel bijlagen niet bestudeerd.

Leiprecht concludeert dat Duitse jongeren over het algemeen blijk geven van een sterkere eendimensionaal nationale denkwijze dan Nederlandse jongeren. Ze zijn minder multiperspectivisch georiënteerd. Ze vinden het met andere woorden minder gewoon dat meerdere visies op de wereld naast elkaar kunnen bestaan. Nederlandse jongeren staan neutraler ten opzichte van immigratie of ze zijn, zoals de kwalitatieve studie laat zien, zelfs licht positief. Dit beeld is echter niet massief. Een nadere analyse van deelgroepen toont dat meisjes uit Oost-Duitsland wel sterk multiperspectivisch georiënteerd zijn en dat weer sterker dan Nederlandse jongens.

De opvattingen van zowel Nederlandse als Duitse jongeren vertonen kenmerken van alledaags racisme. Hierbij is het gebruik van een star cultuurbegrip kenmerkend, waarbij de verschillende variaties binnen een nationale of etnische cultuur niet gezien worden en 'de andere cultuur' als homogeen en statisch voorgesteld wordt. In deze denkwijze worden mensen door hun cultuur gedetermineerd. 'Buitenlander' is geen neutrale term. Die staat voor 'zichtbaar anders' in combinatie met 'minder gewaardeerd'. In de met alledaags racisme verbonden argumentatiewijzen van de jongeren komt 'nieuwkomers moeten zich aanpassen' veel voor. Populair is ook het argument persoonlijk benadeeld te worden doordat er immigranten zijn. Bijvoorbeeld: 'ik moet werken en zij niet', 'belastinggeld stroomt naar hen', 'ik zal geen mooi huis kunnen vinden, want zij concurreren mee'.

In het scala aan verklaringen voor alledaags racisme dat de sociale wetenschappen biedt, oriënteert Leiprecht zich meer op maatschappijtheoretische verklaringen dan op psychologische verklaringen waarin individuele verschillen centraal staan. Hij schrijft de resultaten van zijn studie met name toe aan het karakter en de inhoud van het dominante debat over immigratie en integratie in de massamedia en in de politiek.

Leiprecht, tweetalig opgegroeid en afwisselend in beide landen verblijvend, is een scherp waarnemer van de Duitse en van de Nederlandse multi-etnische samenleving. De vergelijking die hij tussen het politieke klimaat in beide landen maakt is informatief en interessant. In Nederland werd al snel, begin jaren tachtig, de immigratie van nieuwkomers als een gegeven gezien dat consequenties had voor de inrichting van de Nederlandse samenleving. Een minderhedenbeleid, gericht op participatie aan de Nederlandse samenleving, werd ontworpen. Volgens Leiprecht hebben de traditie van de verzuiling en het belang dat aan consensus en het sluiten van compromissen gehecht wordt ruimte voor multicultu-

rele denkwijzen geboden in Nederland. West-Duitsland is daarentegen langdurig blijven worstelen met de acceptatie van immigratie. Mede daardoor is het denken over multiculturaliteit zeer marginaal gebleven. Al is het beleid op het gebied van immigratie en integratie in beide landen, mede door de toenemende Europese integratie, op elkaar gaan lijken; toch is volgens Leiprecht de toon in Duitsland agressiever.

De dataverzameling onder de Duitse en Nederlandse jongeren vond plaats gedurende de jaren negentig van de vorige eeuw. Jongeren zijn kinderen van hun tijd en houden sociale wetenschappers doorgaans een spiegel voor van het politiek-sociale klimaat in een samenleving. In dit verband is het pikant dat ruim voor de spectaculaire verkiezingsresultaten van de Lijst Pim Fortuyn Leiprecht het denken van Nederlandse jongeren als volgt typeert: 'Die vorsichtigen Formulierungen, die viele Jugendliche wählten, aber auch der massive Ärger darüber, fälschlicherweise einem Diskriminierungsverdacht ausgesetzt zu sein, wies nochmal darauf hin, dass der niederländische Kontext in Bezug auf Rassismus, Nationalismus und Ethnizismus sowohl von Elementen des 'political-correctness' als auch des trotzig neo-liberalen "Das-muss-gesagt-werden-können" geprägt ist'.

Leiprecht besteedt aan het eind van zijn boek kort aandacht aan pedagogische mogelijkheden om een eng nationalistisch denkkader om te buigen in de richting van meer multiperspectiefisch denken. Die verandering is niet gemakkelijk te bewerkstelligen, uitgaande van de heersende combinatie van politieke correctheid en het neo-liberale 'dat moet kunnen' waaruit een gebrek aan sensitiviteit spreekt voor het denken en voelen van 'de ander' of anders gezegd voor 'multi-etnische gevoeligheden'. Volgens Leiprecht bestaat een succesvolle aanpak uit een combinatie van het bieden van informatie, het stimuleren van reflectie, het denken in termen van dilemma's in plaats van absolute waarheden en het stimuleren van een onderzoekende houding van jongeren. Het betreft hier bespiegelingen van de auteur die niet op empirisch onderzoek gebaseerd zijn.

De bespiegelingen zijn echter wel gebaseerd op ervaring met de gebruikte onderzoeksmethode in het kwalitatieve deel van het onderzoek, waarin gerichte discussie in klassen is uitgelokt door jongeren met een audiovisueel vastgelegd portret te confronteren. Bovendien zijn de bespiegelingen gebaseerd op ervaringen opgedaan in een project over beeldvorming over anderen, uitgevoerd in het kader van internationale jongerenuitwisseling, waaraan naast jongeren uit Nederland en Duitsland ook jongeren uit Kroatië en bijvoorbeeld Letland deelnamen. In dat project is met name de onderzoekende houding van jongeren gestimuleerd door hen te vragen, voordat de daadwerkelijke uitwisseling plaatsvond, de eigen leefomgeving te onderzoeken en op film vast te leggen.

De interventie die Leiprecht voorstelt leunt sterk op de visie en kwaliteit van docenten. Zonder multiperspectiefisch denkende leerkrachten is er weinig kans van slagen. Knelpunt hierbij: het gangbare alledaags racisme zal niet alleen bij jongeren maar ook bij hun docenten en ouders te vinden zijn. De school is bij uitstek de plek om het subtiele, onbewuste racisme aan te pakken door het bewust te maken. Voor lerarenopleiders is er dus duidelijk werk aan de winkel.